

<https://doi.org/10.30546/114578.2025.9.1001>

## **SEYİD ƏZİM ŞİRVANININ ANA DİLİ VƏ XARİCİ DİLLƏRƏ MÜNASİBƏTİ: MAARİFÇİLİYİN DİL PLATFORMASI**

**Günel Allahverdiyeva**

*müəllim*

*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti*

*<https://ORCID.org/0000-0001-8013-7741>*

*Babayeva2009@hotmail.com*

### **Xülasə**

XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri olan Seyid Əzim Şirvani həm şair, həm də maarifçi kimi ictimai fikir tariximizdə dərin iz qoymuşdur. Onun yaradıcılığı dövrünün bir çox mühüm problemlərini əks etdirməklə yanaşı, dil məsələsinə xüsusi diqqət yetirməsi ilə də seçilir. Şairin əsərlərində ana dilinə olan sonsuz məhəbbət, bu dilin xalq arasında yayılması və təbliği uğrunda apardığı mübarizə aydın görünür. Eyni zamanda, Seyid Əzim dövrünün ziyalıları kimi başqa dilləri, xüsusilə də rus dilini öyrənməyin əhəmiyyətini vurğulamış, bunu maarifçilik işinin bir parçası hesab etmişdir.

**Açar sözlər:** Seyid Əzim, maarifçilik, ana dili, rus dili, müəllimlik, nəsihət.

## **SEYID AZIM SHIRVANI'S ATTITUDE TOWARDS HIS NATIVE LANGUAGE AND FOREIGN LANGUAGES: THE LANGUAGE PLATFORM OF ENLIGHTENMENT**

**Gunel Allahverdiyeva**

*Azerbaijan State Pedagogical University*

### **Abstract**

Seyid Azim Shirvani, one of the prominent representatives of Azerbaijani literature of the 19th century, left a deep mark on our history of public thought as both a poet and an enlightener. His work, in addition to reflecting many important problems of his time, is also distinguished by its special attention to the issue of language. The poet's works clearly show his boundless love for his native language, his struggle for the spread and promotion of this language

among the people. At the same time, Seyid Azim, as an intellectual of his time, emphasized the importance of learning other languages, especially Russian, and considered it a part of the work of enlightenment.

**Key words:** Seyid Azim, enlightenment, native language, Russian language, teaching, advice.

## **ОТНОШЕНИЕ СЕЙИДА АЗИМА ШИРВАНИ К РОДНОМУ ЯЗЫКУ И ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ: ЯЗЫКОВАЯ ПЛАТФОРМА ПРОСВЕЩЕНИЯ**

**Гюнель Аллахвердиева**

*Азербайджанский государственный педагогический университет*

### **Резюме**

Сейид Азим Ширвани, один из виднейших представителей азербайджанской литературы XIX века, оставил глубокий след в истории нашей общественной мысли как поэт и просветитель. Его творчество, помимо отражения многих важных проблем своего времени, отличается особое внимание к проблеме языка. В произведениях поэта ярко выражена его безграничная любовь к родному языку и борьба за его распространение и популяризацию среди народа. В то же время Сейид Азим, как интеллектуал своего времени, подчёркивал важность изучения других языков, особенно русского, и считал это частью просветительского дела.

**Ключевые слова:** Сейид Азим, просвещение, родной язык, русский язык, обучение, совет.

### **Giriş/Introduction**

XIX əsr şairi, Füzuli ənənələrinin klassik şeirdə layiqli davamçısı Seyid Əzim Şirvani “*milli poetik təfəkkürün inkişafı tarixində xüsusi yer tutan qüdrətli bir sənətkardır*” [AƏT, 2011:542]. Onun incə ruhlu lirik şeirləri, zamanəsinin və cəmiyyətin eyiblərini qamçılayan kəskin satiraları, gənc nəslin təlim-təربiyəsinə, maariflənməsinə yönəlmiş maarifçi ideyaları, əxlaqi-didaktik ideyaları və ədəbiyyatşünaslığa imza atan təzkirəsi şairin adını istər sağlığında, istərsə də ölümündən sonra ədəbiləşdirmişdir. Ədəbiyyatşünas-alim X.Məmmədovun da yazdığı kimi, “*o, klassik Şərq şeirinin mütərəqqi ənənələrinin yeni dövrdə qüdrətli varisi, böyük Mirzə Fətəli Axundovun maarifçilik və islahatçılıq ideyalarının alovlu davamçısı və müdafiəçisi, Həsən*

*bəy Zərdabinin ideya silahdaşı, məslək və mübarizə yoldaşı, “cəngi və qəhhar” (N.Nərimanov) poeziyasının yaradıcısı, böyük xalq şairi M.Ə.Sabirin ustadı, məşhur maarif xadimi, realist yazıçı, filoloq alim S.M.Qənizadənin müəllimi olmuşdur” [Məmmədov, 2005:4].*

Seyid Əzimin həyat yolunu bədii yaradıcılığı ilə yanaşı, pedaqoji fəaliyyəti – məktəb açması, müəllimliyi, dərsləklər yazması daha da mənalıdır. Xüsusilə 1875-ci ildə “Əkinçi” qəzetinin nəşrə başlaması şairin yaradıcılığının yeni istiqamətdə inkişafına, ictimai-siyasi, əxlaqi-didaktik və maarifçilik ideyalarının inkişafına təsir göstərmişdir. O bu qəzetdə ana dilində yazdığı şeirlərlə maarifçilik ideyalarını geniş yayır, millətçilik hisslərini oyadırdı.

Ali ruhani təhsil almış Seyid Əzim Şirvani dövrünün mütərəqqi fikirli bir ziyalı olmuş, müxtəlif janrlarda yazdığı əsərlərində insanların qarşılaşdıqları sosial bəlalardan, ictimai zülmün, qadın hüquqsuzluğunun səbəblərini göstərmiş, bunların feodal mühitinin qanunları ilə bağlı olduğunu qeyd etmişdir. Uşaqlıqdan ərəb-fars dillərini və yerli ləhcələri öyrənməsi şairin sonralar müxtəlif dillərə münasibətini bildirməyə, bir çox elmləri dərinlən öyrənməyə imkan vermişdir. Ana xəttini maarifçiliyin təşkil etdiyi əxlaqi-didaktik əsərlərində şair gənclərə nəsihətlər edir, oğlu Cəfərin təhsilində onları dil öyrənməyə, ana dilini uca tutmağa, ədalətli olmağa çağıraraq təhsil və mədəniyyətin gözəlliyindən danışır. Onun öyüd və nəsihətlərində, təmsillərində mədəni-əxlaqi keyfiyyətlər tərənnüm olunur.

**Seyid Əzim Şirvaninin ana dilinə münasibəti.** Seyid Əzim Şirvani yaradıcılığında ana dilinə münasibət həm emosional, həm də funksional səviyyədə özünü göstərir. O, Azərbaycan türkcəsini yalnız ünsiyyət vasitəsi kimi deyil, xalqın mədəniyyətini, dünyagörüşünü ifadə edən, zəngin estetik imkanlara malik bir dil kimi qəbul edirdi. Şair ana dilində yazaraq ədəbiyyatı xalq kütlələrinə yaxınlaşdırmağa çalışırdı. Bu, maarifçi missiyasının əsas istiqamətlərindən biri idi: xalqı oyatmaq, onu cahillikdən qurtarmaq üçün hər kəsin başa düşə biləcəyi dildə yazmaq.

S.Ə.Şirvaninin dilə yanaşmasında sadəlik və aydınlıq əsas prinsip idi. Qəliz ərəb-fars təsirindən uzaqlaşmağa çalışan Seyid Əzim “xalq üçün yazmaq” ideyasını əsas tutaraq, şeirlərində gündəlik danışq dilinə yaxın ifadələrdən istifadə etmiş, beləliklə, ana dilinin poetik imkanlarını genişləndirmişdir. Onun bu mövqeyi ana dilinin inkişafına və xalqın ədəbiyyata marağının artmasına mühüm töhfə vermişdir.

Seyid Əzim ana dilini, yəni türk dilini (öz dövründə bu terminoloji fərqliliklər mövcud idi) vətəndaşlıq mövqeyinin və milli kimliyin əsası kimi görürdü. O, bu dilin hər kəs tərəfindən öyrənilməsinin vacib olduğunu vurğulayır və ana dilini milli kimliyin daşıyıcısı kimi təqdim edir. Maarifçi bir şəxsiyyət olaraq, şair sadə və aydın bir dildə yazmağa üstünlük verirdi. Bu, onun əsərlərinin geniş xalq kütlələri tərəfindən başa düşülməsi və oxunması üçün çox vacib idi. Həmin dövrdə fars və ərəb dillərindən gələn ağır, mürəkkəb sözlərdən istifadə etmədən ana dilində yazılmış əsərləri ilə şair ədəbi dili xalqa yaxınlaşdırırdı.

Seyid Əzimin ana dilinə olan sevgisi və milli təəssübkeşliyi təkcə şeirləri ilə məhdudlaşmırdı. O, müəllim kimi fəaliyyət göstərərək 1886-cı ildə ana dili proqramını tərtib edib Qafqaz Tədris Dairəsinə göndərmiş, “uşaqlar üçün dərslik və dərs vəsaiti tərtib etmiş, *“Məcmueyi-asari Hacı Seyid Əzim Şirvani” adlı dərs kitabını çapa hazırlamış, lakin çox çalışsa da onu çap etdirə bilməmişdir. Onun tərtib etdiyi dərs kitabından bir neçə parça sonralar Zaqafqaziya ibtidai məktəblər inspektoru Çernyayevskinin tərtib və nəşr etdirdiyi “Vətən dili” kitabında dərc edilmişdir*” [Talıbov, 1999:226]. Bu addım şairin ana dilinin tədrisinə, təlim və tərbiyəvi əhəmiyyətinə nə qədər önəm verdiyini göstərir.

Seyid Əzim yaradıcılığında dil həm də insan xoşbəxtliyinin açarıdır. Şair insana gələn bütün pisləklərin, başına gələn bütün bəlalарın səbəbini dildə görürdü. “Loğmanın satılması”, “Toxucu”, “Xeyir söyləməz” şeirlərində insanlara həmişə xoş danışmağı, xoşniyyət olmağı başa salır. Onun fikrincə, ən şirin, ən gözəl, eyni zamanda, ən acı, ən pis nemət dildir. Dil insanı fəlakətə də sürükləyə bilər, zirvəyə də yüksəldə bilər.

**Seyid Əzim Şirvaninin xarici dillərə münasibəti.** Seyid Əzim Şirvani ana dilinə olan sevgisinə baxmayaraq, başqa dillərə, xüsusilə də rus dilinə və “elm hasil olan” dillərə qarşı mühafizəkar deyildi. O hesab edirdi ki, müasirləşmək və inkişaf etmək üçün yalnız ana dilinə bağlı qalmaq yetərli deyil, gərək insan yeni biliklərə yiyələnsin, bunun üçünsə xarici dilləri öyrənmək vacibdir. Şair öz şagirdlərinə rus dilini öyrədir, Avropa elmini mənimsəməyi təşviq edirdi. Bu onun dünyagörüşündəki açıq fikirli və yenilikçi yanaşmanın göstəricisi idi. Oğlu Cəfərə nəsihətlərindən birində şair yazırdı:

*Ey oğul, hər lisanə ol rəğib,  
Xassə ol rus elminə talib.  
Onlara ehtiyacımız çoxdur.  
Bilməsək dil, əlacımız yoxdur* [Şirvani, 2005:18]

O, dini-mənəvi maarifləndirmə ilə yanaşı, elmi biliklərin yayılmasının da tərəfdarı idi və bu istiqamətdə xarici dilləri bir vasitə kimi görürdü. Lakin bu yanaşmada ana dilini kölgədə qoymurdu – dil məsələsində bir harmoniya yaratmağa çalışırdı: ana dili ilə milli kimlik qorunur, başqa dillər vasitəsilə isə elmi, mədəni integrasiya baş verir. “*Şair müxtəlif xarici dilləri öyrənməyi tərəqqi və inkişafın mühüm şərti hesab edir. Oğluna xitabən yazdığı öyüdlərində təkidlə bildirir ki, qafqazlı müsəlmanların üç dili mükəmməl bilməsi vacibdir; birincisi, türk dilidir. Bu dildə onlar analarının oxuduğu beşik nəğmələrini dinləyiblər. Bu dil onların damarlarındakı qan, sümüklərindəki ilik qədər doğmadır. İkinci – ərəb dilidir. Bu bütün müsəlmanların müqəddəs kitabının – Quranın dilidir. Nəhayət, üçüncüsü rus dilidir ki, Seyid Əzim onu sosial-mədəni tərəqqinin, ticarəti bilməyin, dünya elminə, hüquq, məhkəmə qanunlarına yiyələnməyin əsas vasitələrindən sayır:*

*Bizimçün laməhalə, üç dilin təlimi lazımdır,  
Biri elmi-ərəbdir kim, bilək mənayi-Qurani.  
Biri vacib bizə bilmək vətəndə söylənən dildir,  
Gərəkdir mətləbə biz eyləyək türkiylə ünvanı.  
Biri həm rusidir kim, bilməyi bizlərə lazımdır,  
Ticarətçün bilək, həm dərk edək qanuni-divanı [AƏT, 2011:528].*

Seyid Əzim o dövrün reallıqlarını dərk edirdi. Rusiya imperiyasının tərkibində yaşayan azərbaycanlılar üçün rus dilini bilmək həyatı əhəmiyyət daşıyırdı; rus dili ticarəti bilmək və qanunları dərk etmək üçün zəruri idi. Bu, sadəcə dövlət idarəçiliyi ilə bağlı deyil, həm də iqtisadi inkişaf və gündəlik həyatın asanlaşdırılması üçün vacib bir tələb idi.

Seyid Əzim Şirvani rus dilinə düşmənçiliklə deyil, məntiqlə və zərurətlə yanaşırdı. O, rus dilinin milli kimliyi əridəcəyini düşünmürdü, əksinə, onu öz ana dilinin inkişafı ilə paralel şəkildə öyrənilməli olan, inkişafa xidmət edən bir vasitə hesab edirdi. R.Hüseynzadə yazır: “*Seyid Əzimin rus dilini öyrənməyi təbliğ etməsi o dövr üçün mütərəqqi bir hadisə idi. O zaman Azərbaycanda hakim dairələr, ruhanilər rus dilinin, Rusiyadan ucqarlara keçən hər cür qabaqcıl ideyaların əleyhinə çıxırdılar. Elə buna görə də avam xalqa rusca oxumağı şəriətcə qadağan edir, rus dilində kitab, qəzet, jurnal oxuyanları “kafir” adlandırırdılar. Mütərəqqi ideyaların carçısı olan Seyid Əzim bu mühafizəkarların əleyhinə olaraq rus dilinin tədrisini, rus və Avropa mədəniyyətinin qabaqcıl nailiyyətlərindən istifadə etməyi günün ən vacib və zəruri məsələlərindən sayırdı” [Hüseynzadə, 2020:405].*

Seyid Əzim Şirvaninin rus dilinə münasibəti şairin maarifçi dünya-görüşünün mühüm bir hissəsini təşkil edirdi. O bu dilə praktiki və rasional bir yanaşma nümayiş etdirirdi. Şair rus dilini təkcə inzibati bir vasitə kimi deyil, həm də elm və mədəniyyətə açılan bir qapı hesab edir, gənclərə rus elminə maraq göstərməyi, bu dildə yazılan əsərləri oxumağı tövsiyə edirdi. Maraqlıdır ki, Seyid Əzim rus dilinin öyrənilməsinin dinə zidd olmadığını da xüsusi vurğulayırdı. O, bəzi dini təəssübkeş dairələrin “kafir dili” hesab etdiyi rus dilini bilməyin haram olmadığını, əksinə, cəhalətdən xilas olmaq üçün vacib olduğunu qeyd edirdi. “Mircəfərə xitab” şeirində oğluna məsləhət verərək deyirdi: “Demirəm rus, ya müsəlman ol, hər nə olsan, get, əhli-ürfan ol” (Yəni bilikli, savadlı ol). Bu fikir onun dini fanatizmdən uzaq, maarifçi bir insan olduğunu göstərir.

Seyid Əzim çox dil bilməyin tərəfdarı idi. Süleyman peyğəmbərin bütün canlıların dilini bildiyini misal çəkən şair “hər lisanın həq yanında zibə” olduğunu deyirdi. Bəşəriyyətə nazil olan 4 müqəddəs kitabın hər biri bir dildədir; “Tövrat” yəhudicə, “İncil” xristianca, “Zəbur” ibranicə, “Qurani-Kərim” ərəbcədir. Məhəmməd Peyğəmbər ərəb olduğundan Allah da ona Quranı ərəbcədə göndərdi. Peyğəmbər türk olsaydı “Quran” da türk dilində olardı.

*Çün Məhəmməd ərəbdən etdi zühur,  
Öz lisanında qıldı həq məmur.  
Türkdən göndərəydi gər ani,  
“Türki” dildə olardı “Qurani”* [Şirvani, 2005:20].

deyən şair imamın bildiyi dilləri insanın bilməməsini bədnamlıq sayırdı.

### **Nəticə/Conclusion**

Seyid Əzim Şirvani dil məsələsində mütərəqqi və uzaqgörən mövqe tutan ziyalılardan idi. O, ana dilini xalqın ruhunun aynası kimi qiymətləndirir, eyni zamanda başqa dilləri öyrənməyi tərəqqi üçün bir vasitə sayırdı. Bu yanaşma müasir dövrdə də öz aktuallığını qoruyur: milli dilə sevgi ilə yanaşmaqla yanaşı, dünyaya integrasiya üçün xarici dilləri öyrənmək zəruridir. Seyid Əzim Şirvaninin bu məsələdəki düşüncələri bir maarifçi mövqeyinin ifadəsi olmaqla yanaşı, həm də milli-mənəvi dəyərlərlə dünya elminin və mədəniyyətinin sintezini təcəssüm etdirir.

### **ƏDƏBİYYAT/REFERENCES**

1. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (2011). 6 cildə, 4-cü cild. – Bakı: “Elm”. – 860 s.

2. Hüseynov, S. (1977). Seyid Əzim Şirvaninin yaradıcılıq yolu. – Bakı: : “Elm”. – 217 s.
3. Hüseynzadə, R. (2020). Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikir tarixi. – Bakı: ADPU nəşriyyatı. – 538 s.
4. Qasımzadə, F. (1974). XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Ali məktəblər üçün dərslik. – Bakı: “Maarif”. – 487 s.
5. Məmmədov, X. (2005). Köhnə dünyanın sonuncu, yeni dünyanın birinci şairi / S.Ə.Şirvani. Seçilmiş əsərləri. 3 cildə, I c. – Bakı: “Avrasiya press”. – s. 4-32.
6. Mirbağirov, K. (1959). Seyid Əzim Şirvani. – Bakı: “Elm”. – 860 s.
7. Şirvani, S.Ə. (2005). Seçilmiş əsərləri. 3 cildə, III c. – Bakı: “Avrasiya press”. – 384 s.
8. Talıbov, Y., Sadiqov, F., Quliyev, S. (1999). Azərbaycanda məktəb və pedaqoji fikir tarixi. – Bakı: “Ünsiyyət”. – 516 s.

#### **Məqalə tarixçəsi**

|                                              |                |
|----------------------------------------------|----------------|
| <i>Daxil olub</i>                            | 27.06.2025     |
| <i>Qəbul edilib</i>                          | 14.07.2025     |
| <i>Nəşrə tövsiyə edib</i>                    | Könül Səmədova |
| <i>filologiya elmləri doktoru, professor</i> |                |